

Tanzimat Devletinin Taşradaki Görünürlüğü: Maliye Masraf Defterleri Üzerinden Bir Değerlendirme

Ayla Efe*

Giriş

3 Kasım 1839 da ilan edilen Tanzimat, “halk için devlet” olma iradesinin bir beyanı idi.¹ Kararlı bir duruşu gösteren bu beyan, devletin “yeni rol ve yeni bir formatta” yapılandırılmasını zorunlu kılıyordu. Peki, ama nasıl? Bu soru, dünün iktidar gücünün çözüm üretmesi gereken bir sorun olduğu kadar, bugünün tarihçilerinin de araştırması gereken bir konudur.²

İşte bu bildiri, böyle bir arayışla kaleme alınmıştır; Acaba Maliye Masraf Defterleri (ML. MSF. d) Tanzimat devletinin “yeni rol ve formatta” inşasına dair bir şey söyler mi?

ML. MSF. d. Defterleri, Osmanlı maliyesinin harcama kalemlerini içeren kayıtlardır.³ Bildiri de temel kaynak olarak ML. MSF. d. Defterlerinin seçilmesinin

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, aefe@anadolu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2490-7593

- 1 Ferman da “imar-ı mülk ve tebaa” anlayışı, şeklinde ifade edilen bu irade beyanı, Batı devlet formunun Osmanlıya yansımaları olarak ta kabul edilir. Halka, can mal namus güvencesi verilmesi, devletin, herkeşe eşit mesafede olması ve bu bağlamda idari mali askeri düzenlemelerin yapılmasını içerir. Ayla Efe, “Tanzimat Devleti, İmar-ı Mülk ve Tebaa Politikaları ve Bir Sancak” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38, Ağustos 2016, s. 1-13.
- 2 Literatür, devlet formatının merkez ve taşradaki kurumsal yapısı ve bazı uygulama biçimi ile ilgili önemli açıklamalar getirmiştir. Bu bağlamda Musa Çadırcı hocanın çalışmaları önemlidir. Bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, İmge Yay. Ankara, 2007. Ancak ilgili literatür, “zaman, mekân ve insan” farklılıklarına yer vermeyen sabit değişmez bir devlet düzeninin yerleşmesine hizmet etmiştir. Son yıllarda “Kurum, Kural, Kadro” yaklaşımı ile bu kısmen kırılmaya başlamıştır. Bkz. Carter V. Findley, “Tanzimat” *Türkiye Tarihi, Modern Dünyada Türkiye 1839-2010*, (Ed.) Reşat Kasaba, Kitap Yay., İstanbul, 2011, s. 37-71; Efe, a.g.m., s. 1-13. Fakat hala, bölgesel farklılıklar (coğrafya, demografi ve bunların sebep olduğu kültürel ekonomik doku) toplumsal ilişkiler ağı, insan ve finans kaynakları ile inşanın maliyeti gibi konularda cevap bekleyen çok soru vardır.
- 3 Arşivin zengin koleksiyonlarından birisi olan ML MSF d. defteri, Osmanlı maliyesinin, devlet eliyle yapılmış olduğu masrafları gösterir. Başbakanlık arşiv kataloğuna, “Maliye Masarifat Muhasebeciliği Defterleri” adıyla kayıtlıdır. Hicri 1250-1338 yıllarını kapsar. Bunların büyük çoğunluğu idari, askeri kadrolarda istihdam edilenlere yapılan masrafları içerir. Ancak koleksiyon içinde, inşaat masrafı, çeşitli birimler için satın alınan levazimat, muhacirlere verilen iane,

nedeni; aşağıdaki Tablo I'de görüleceği gibi, “idarî birimlerin aylık masraf kayıtları” ile ilgili kıymetli “nicel ve nitel” veriler taşımaktadır.

Tablo I: ML. MSF. d. defter Bulguları

Verinin Adı	Verinin Niteliği
Masrafın Ait Olduğu İdari Birim	İlgili eyaletin, sancak ve tabi kaza taksimatına göre
Masrafın Ait Olduğu Tarih	Rumi takvime göre birer aylık masraflar
Masrafın Türü	İlgili yerleşim yerindeki memur maaşları, İlgili yerleşim yerindeki kirahane, boyahane, postahane, karantinahane vb. işletmelerin memur maaşları ile çeşitli harcamaları, İlgili yerleşim yerindeki zaptiye/ tahsildarlık görevlilerine, derbentçilere ödenen maaşlar, Masarifatı müteferrik adıyla yapılan ve çok çeşitli kalemleri içeren harcamalar (Konak, yol vb. tamirat ve meşrufat harcamaları, akçe, aşar nakli için bargir ücretleri, kâğıt, torba, mürekkep vb. harcamalar, hâpishaneler tekke ve zaviyelere için yapılan harcamalar, askeri şahneye ait birliklerin bölgeden geçişlerinde ya da redif birliklerine yapılan harcamalar, defin masrafları gibi.) Masarifatı vaka adıyla yapılan harcamalar, ilgili idari birimde ikamet eden eski devlet görevlileri, muhacirin, misafir vb. kişilere yapılan ödemeler
Masrafın Miktarı	İlgili yerleşim yerlerinde ayrı ayrı ve toplam harcama miktarını kuruluş cinsinden değeri
Masrafın Niteliği	Gerçekleşen harcamalar
Masrafın Karşılıdığı Gelir	İlgili yerleşim yerinin emval ve cizye vergileri
Masrafı Yapan ve Kaydeden Kurum	Taşra meclisleri

Yalnız, ML. MSF. d. defterleri kullanırken iki noktanın göz önüne alınması gerekir. Şöyle ki;

Bir, defterlerin kayıt biçimi, tarih ve ilgili idarî birimin kapsamı açısından farklılık göstermektedir. Mesela, bazı defterlere, birden fazla ayın (üç-dört hatta on iki

atiye, nişan vb. masraflar, tumar sahiplerine ödenenler, eşham taksitleri vb. meblağları da ihtiva etmektedirler. Bkz. *Başbakanlık Arşiv Kataloğu*, İkinci Baskı, İstanbul 2000, s. 252.

ayın) harcamaları kaydedilirken, bazılarında da ilgili sancağın tüm kazaları değil sadece bizzat idare olanlar kaydedilebilmektedir.⁴

İki, verilerin sunulmuş şekli standart değildir. Harcama kalemlerinin tümü ayrı ayrı olabildiği gibi belirli grup içinde de kaydedilebilmektedir. Bazen de kaza müdürü, kâtip ya da askerî harcamalar gibi masraflar için ayrı defterler bulunabilmektedir.⁵

Bu nedenle, kayıtlı masrafların hangi idarî birimde hangi tür harcamaları içerdiğine dikkat etmek gerekir. Yine Tanzimat'ın kurum kadro tahsislerinin ne zaman yapıldığı ve hangi kurumların nasıl bir değişim gösterdiği konusunda bilgi sahibi olmak verilerinin anlamlandırılması açısından önemli olacaktır.

Bildiride, Hüdavendigar eyaletine bağlı üç sancağın ML. MSF. d. defterleri kullanılmıştır. Bu defterlerin isim ve tarihleri şöyledir;

- Hüdavendigar eyaleti Bursa sancağı ve tabi kazaların Rumi 1258 senesinin 2. Ayı Nisan ve 6. Ayı Ağustos (miladi 13 Nisan -13 Eylül 1842) masraf defterleri,
- Hüdavendigar eyaleti, Eskişehir sancağı ve tabi kazaların Rumi 1260 senesinin 8.Ayı teşrinievvel (miladi 13 Ekim - 13 Kasım 1844) ile 10. ayı kânunuevvel (miladi 13 aralık1844- 13 Ocak 1845) ve 1262 senesinin 1. Ayı Mart'a (miladi 13 Mart-13 Nisan 1846) ait masraf defterleri,
- Hüdavendigar eyaleti Kütahya sancağı ve tabi kazaların, Rumi 1261 senesinin 1. ayı Mart (miladi13 Mart-13 Nisan 1845) ile 12. ayı Şubat (miladi 13 Şubat- 13 Mart 1846) masraf defterleri,

Dolayısıyla bildirinin çerçevesini; bu üç sancağın Tanzimat'ın 2.yılından 6. yılına kadar ki ilgili masraf kayıtları oluşturmuştur. Bu doğrultuda önce, veri setleri oluşturulmuştur. Böylece hem üç sancağın her birinin ilgili tarihlerdeki masraf değişimi hem de her üç sancağa dair ortak özellikler olup olmadığı konusunda çıkarımlar yapma imkânı elde edilmiştir. Daha sonrada, taşra da devlet kim, devlet ne yapar soruları bu veriler, üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Veri Setleri

Hüdavendigar eyaletinin Bursa, Eskişehir ve Kütahya sancakları ile ilgili üç tür veri seti oluşturulmuştur. Birinci grupta üç sancağın merkez ve tabi kazalarının toplam

- 4 Aydın bizzat idare olunan sancak ve kazaları ile Aydın sancakları ve kazaları defterleri gibi, yine Tanzimat öncesi defterlerinde sadece bir eyalet ve sancağı değil çok sayıda sancak ve kazanın kayıtlı olduğu masraf defterleri de söz konusudur. Bu defterlerin harcama kalemleri daha sınırlı kaydedilmiş olup özellikle Ağustos 1258 sonrasına göre daha düzensiz olduğu görülmektedir.
- 5 Mesela Bursa nisan ayı masrafla kayıtları ayrı ayrı ağustos harcamaları masarfatı vaka adıyla kayıtlıdır. Yine Kaza müdürleri ya da kaza müdür kâtipleri adıyla ayrı defter kayıtları da söz konusu olabiliyor.

harcamaları tablo 2, 3 ve 4 olarak düzenlenmiştir. İkinci grupta, ilk grup tablo verilerinin niteliğine açıklık kazandırmak için aynı sancakların masraf bileşenleri tablo 5, 6 ve 7 olarak derlenmiştir. Üçüncü grupta ise, masraf bileşenlerinin sancaklar özelinde görüntüsü ayrı ayrı ele alınmıştır.

1. Grup: Sancaklarda Gerçekleşen Masraf Toplamları

Tablo 2: Bursa Sancağı ve Kazaları

Sayı	Kaza	Nisan (1)	Ağustos (2)	Değişim (1)
1	Bursa ma Kete	53354	87806,2	34452,2
2	Mudanya	1424	6159	4735
3	Tirilye	70	215	145
4	Yenişehir Bursa	2808	3720,3	9123
5	Gölpazarı	430	635	205
6	Yarhisar	360	510	150
7	Lefke	2848,2	3682	833,8
8	Gökçedağ	144	-	
9	Edincik	1050	1695	645
10	Kirmastı	725,2	1652,1	926,9
11	Domaniç	990	1450	460
12	Kapudağ	625	1290	665
13	İznik	3455,3	4309,2	853,9
14	Gemlik	3901,1	4494,2	593,1
15	Bandırma	1190	1412,2	222,2
16	Kemer	300	400	100
17	Pazarcık	896,2	1448,5	552,3
18	İnegöl	1127	2137,1	1010,1
19	Harmancık	250	702	452
20	Mihalıç ma sancak	7555,2	9315,1	1760,1
21	Erdek	2250	2572	322
Toplam ⁶		857753,2	132125,8	725627,4

Kaynak 1: ML MSF. d. 3936, 2: ML. MSF. d. 4168 Değişim1: (2) – (1)

6 Tabloda verilen rakamlar defter verileridir. Doğruluğunu teyit için yaptığımız hesaplamalarda: toplamlarda çok yakın rakamlara erişilmiştir; Nisan; 857753,2 Ağustos; 135604,9 genel toplam da 722148,3 hesaplarına ulaşılmıştır.

Tanzimat Devletinin Taşradaki Görünürlüğü:
Maliye Masraf Defterleri Üzerinden Bir Değerlendirme

111

Tablo 3: Eskişehir Sancağı ve Tabi Kazalar

Say	Kaza	Teşrinievvel 1260 (1)	Kânunuevvel 1260 (2)	Değişim (2 ayda) (1)	Mart 1262 (3)	Değişim (2 yılda) (2)
1	Merkez Bilecik	20450,1	37070	16619,9	19226	17844
2	Söğüt	768	24178,5	23410,5	3219	20962,5
3	Eskişehir	1811,5	22245,5	20434	2978	19267,5
4	Göynük	621,5	15921,5	15300	2109,5	13812
5	Seferihisar	451	14848	14397	1725	13123
6	Seyitgazi	282	23684	23402	2210	21474
7	Karacaşehir	310	280	30	247	33
8	İnönü	360	314,5	45,5	247	67,5
9	Mihalıççık	530	457,5	72,5	235	222,5
10	Karahisar-ı nahlı	300	260	40	232,5	27,5
Toplam		25774,30	139300,5	113525,7	32429	

Kaynak 1: ML MSF. d. 6080, 2: ML MSF. d. 6245, 3: ML MSF. d.7316

Değişim 1: (2)-(1), Değişim 2: (3)-(2)

Tablo 4: Kütahya Sancağı ve Tabi Kazalar

Sayı	Kaza	Mart 1261 (1)	Şubat 1261 (2)	Değişim (1)
1	Kütahya	16344	37357	21013
2	Uşak	1620	12347	10727
3	Gördes	1277,5	8286	7008,5
4	Şeyhli(?)	525	1935	1410
5	Eğriyüz(?)	397,5	1170	773
6	Danişmentli	1225	2579	1354
7	Soma	175	681	506
8	Kula	1310	5718	4408
9	Çay	580	3638	3058
10	Bakalan(?)	530	1568	1038
11	Dağordu(?)	162,5	500,5	338
12	Tankın(?)	345	907	562
13	Gökler(?)	162,5	540	377,5
14	Banaz	-	800	800
15	Simav	225	2338	2113
Toplam		24879	80364,5	55485,5

Kaynak 1 ve 2: ML. MSF. d. 6576, Değişim 1: (2)-(1)

Tablolardaki veriler üç sancağın toplam masraflarında artış olduğunu göstermektedir. Artışın oranı;

- Bursa'da % 64,5 merkez kazada (Bursa ma kete)de % 84,5
- Eskişehir'de iki ay içinde % 22, 7 iki senede % 24,2 merkez kaza (Bilecik) de iki ayda % 81,2 iki senede % 87,2
- Kütahya'da % 44,8 merkez kazada (Kütahya) % 77,7 oranında gerçekleşmiştir.

Bu artış neyin göstergesi olabilir? İşte bu sorunun cevap arayışı 2. Grup verilerin oluşturulmasına neden olmuştur.

2. Grup: Masrafların Bileşeni

Tablo 5: Bursa Sancağı Masraf Bileşenleri

	Nisan 1258 (1)	%	Ağustos 1258 (2)	%
Memur maaşları	51984,2	60	45461	41
Askeri/zaptiye ödemeler	12480	14,5	17597,5	15,8
Diğer	22617,2	26,3	47748,6	43
Toplam	85753,2		110807,1	

Kaynak 1: ML MSF. d. 3936, 2: ML. MSF. d. 4168 , % harcamanın toplam içindeki değeri

Tablo 6: Eskişehir Sancağı Masraf Bileşenleri

	Teşrinievvel 1260 (1)	%	Kânunuevvel 1260 (2)	%	Mart 1262 (3)	%
Sivil memur	1498, 5	58,1	12702,5	10,6	13667	31,1
Askeri istihdam	10161,3	39,4	7540	06,3	6380	14,5
Diğer	544,5	02,1	98498,5	82,9	23854	54,3
Toplam	25774,3		139300,5		32429	

Kaynak 1: ML MSF. d. 6080, 2: ML MSF. d. 6245, 3: ML MSF. d.7316, % harcamanın toplam içindeki değeri

Tablo 7: Kütahya Sancağı Masraf Bileşenleri

	Mart 1261	%	Şubat 1261	%	Bir senelik	%
Sivil memur	22797,5	91,6	35505	44,1	284464,2	77,8
Askeri istihdam	2940	0,11	3180	0,39	39600	10,8
Diğer	839	03,3	26600,5	33,09	41145	11,2
Toplam	24879		80364.5		365214,2	

Kaynak: ML. MSF. d. 6576, % harcamanın toplam içindeki değeri

Üç sancağın yukarıdaki bileşen tabloları, ilk grup veri setinde saptanan “masraf artışına” dair şu tespitleri ortaya çıkarmaktadır:

Sivil memur harcamaları: Eskişehir dışında diğer iki sancakta en yüksek harcama kalemini sivil memur harcamaları oluşturmaktadır.⁷ Ancak bu kalemde her üç sancakta ciddi düşüşler olduğu da görülmektedir. Nitekim sözü edilen bu düşüş oranı şu şekilde gerçekleşmiştir;

- Bursa da yüzde 60’dan 41’e, yüzde 39 oranında bir düşüş,
- Eskişehir de önce yüzde 58’den yüzde 10 düştüğü daha sonra tekrar yüzde 41’e yükselse de ilk miktara göre, yüzde 27 oranında bir düşüş vardır.
- Kütahya da yüzde 91,6’dan yüzde 44,1’e yüzde 47,5 oranında büyük bir düşüş yaşandığı anlaşılmaktadır.

Askeri harcamalar: sivil memur harcamalarına göre her üç sancakta da askeri harcamalar düşüktür. Üstelik aşağıdaki oranlarda görüleceği gibi, Bursa ve Kütahya’da kısmi bir yükselme gerçekleşse de kayıtlı askeri harcamalar sınırlı kalmıştır.

- Bursa ve Kütahya da ki askeri harcamalarda cüzi bir artış olduğu,
- Eskişehir’deki yüzde 39’luk harcama iki ay sonrasında hızlı bir düşüş yaşandığı daha sonra da hemen hemen Bursa’ya benzer bir orana yükseldiği,
- Üç sancak genelinde en az askeri harcamanın Kütahya da gerçekleştiği görülmektedir.

Diğer: Bu başlık altında toplanan harcama kalemleri; defterlerde genellikle “masarıfatı müteferrik ya da masarıfatı vaka” adıyla kayıtlıdır. Tablolarda

7 Tablo 6 Eskişehir sancağı masraf bileşenleri bulgularında görüldüğü gibi, Eskişehir sancağının teşrinievvel 1260 ayı sivil memur masrafları, diğer harcama kalemlerinden yüksektir. Kânunuevvel ayında gözlemlenen farkın nedeni ise, merkezin talep ettiği postahane mukataa bedelinden kaynaklanmıştır.

görülebileceği gibi, her üç sancakta da en yüksek artışının bu kalemden gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Çünkü;

- Bursa yüzde 26, 3'ten yüzde 43'e yaklaşık yüzde 61 oranında
- Eskişehir de önce yüzde 2,1'den yüzde 82,9'a yükselerek rekor bir artış yaşadığı daha sonra da (1262 de) yüzde 54,3'e düştüğü,
- Kütahya da yüzde 3,3' ten yüzde 33,09'a yükseldiği görülmektedir.

Bu durumda; tüm bu veriler ne anlam gelir? Daha doğrusu; bir, düşüş eğilimi izlenen sivil memur harcamaları nasıl bir idari örgütlenmeyi gösterir? İki, hemen hemen sınıra ulaşmış görünen askeri harcamalar nasıl bir askeri organizasyona işaret eder? Üç, ciddi artışların izlendiği diğer grubu harcamalarında neyi ifade eder? Ve dört, bu harcamalar hangi kaynakla finanse edilmiştir?

İşte üç sancağın, Tanzimat'ın 2. ve 6. Yılları içindeki görüntüsünü verecek olan bu soruların cevabı, aşağıda ayrı ayrı ele alınacaktır.

3. Grup: Üç Sancağın Görüntüsü

Bu üçüncü grup veri seti, ilgili masraf defterindeki sancak ve tabi kazalara ait verilerin masraf bileşenlerine göre derlenmesiyle oluşturulmuştur.

Bursa:

Masraf defterlerine göre, Bursa sancağının merkez kazası Bursa ma Kete'dir. Aşağıda merkez kazanın sivil istihdam ve askeri harcama ile diğer grubundaki harcama kalemleri tablo 8, 9 ve 10 olarak düzenlenmiştir. Tabi kazaların ilgili harcamaları ise, maddeler halinde sıralanmıştır.

Tanzimat Devletinin Taşradaki Görünürlüğü:
Maliye Masraf Defterleri Üzerinden Bir Değerlendirme

115

Tablo 8: Bursa Sancağı Bursa ma Kete kazası Sivil istihdamlar

Memuriyet	Nisan (1)	Ağustos (2)	Değişim
Kaymakam	11250	11250	-
Kaymakamlık kâtipleri(8 kişi)	4500	4500	-
İhtisap ve masarifat memurları	3180	3180	-
Kirahane idaresi	2000	2000	-
Karantinahane idaresi	4735,5	4792,10	56,6
Nüfus nazırı, mukayyit ve mürur kâtibi	2570	2570	-
Kete kazası nüfus mukayyiti	300	300	-
Redif kâtibi	200	200	-
Boyahane müdürü	250	250	-
Pınarbaşı cephane muhafızı	30	30	-
Harik talebe memuru	150	150	-
Umuru beynel mal memuru	250	250	-
Toplam	29415,5	294721,1	

Kaynak 1: ML MSF. d. 3936, 2: ML. MSF. d. 4168 Değişim: (2) – (1)

Bursa'ya tabi kazalarda;

- Kaza müdür kâtibi(20 kazanın tümünde),⁸
- Nüfus mukayyiti(20 kazanın tümünde)
- Karantina memurları (Mudanya, Bandırma, Kirmastı, Erdek, Edincik, Mihaliç, Yenişehir Bursa, Kemer, Gemlik, Lefke)⁹
- İhtisap memurları (Bandırma, İznik, Kirmastı, Erdek, Edincik, İnegöl, Mihaliç, Yenişehir Bursa, Gölpazarı, Gemlik, Lefke)¹⁰
- Tersane memuru (Gemlik'te)bulunmaktadır.¹¹
- Kirahane masrafı(İznik, Edincik, Mihaliç, Yenişehir Bursa)¹²

8 Kaza müdürlerinin Haziran –Şubat 1258 dönemi maaşı BOA. ML MSF. d 4060 defterinde ayrıca verilmiştir.

9 Nisan 1258 kaydına göre: karantina masrafı: müdür, kâtip (1 ya da 2), tabip (her kazada yok) gardiyan (1 ya da 2) ve icarı karantina ve müdür vasıtasıyla yapılan masraf kayıtları bulunmaktadır.

10 Nisan 1258 kaydına göre; ihtisap masrafı olarak müdür ve kâtip kolcu kaydı vardır. Mihaliç' ta ayrıca tahsildar ve dükkân icarı da masraf olarak kaydedilmiştir.

11 Nisan 1258 Tersane memuriyeti masrafları üç kalem olarak kaydedilmiş. Kâtip, 2 kolcu maaşı toplam 1000

12 Nisan 1258 kaydına göre toplamda kirahane masrafı olarak gösterilen harcamalarda; müdür, sürücü, seyis maaşı, mevcut bargir nakil bahası, revgani zeyt bahası, hayvan yemi ücretleri kayıtlıdır.

Tablo 9: Bursa merkezde askeri görevlilerin maliyeti¹³

Askeri görevliler	Nisan (1)	Ağustos (2)	Değişim
Zaptiye neferatı	8850	10300	1450
Toplam	8850	10300	

Kaynak 1: ML MSF. d. 3936, 2: ML. MSF. d. 4168, Değişim(2) - (1)

Kazalardaki askerî harcamalar;

- Tirilye Gölpazarı, Edincik, Gemlik, Kapudağ, Bandırma, Harmanlık, Erdek, Kemer de askeri harcama kaydı yoktur.
- Derbentçi masrafı (İznik, Mudanya, Yarhisar, Domaniç, Lefke, Gökçedağ, Yenişehir Bursa, Mihalic, Kapudağ, Pazarcık, İnegöl, Kirmastı) da kaydedilmiştir.

Tablo 10: Bursa Sancağı Diğer Grubu Harcamalar¹⁴

	Nisan (1)	Ağustos (2)	Değişim
Müdürü marifeti ile vuku bulan masraf(hapishane çarşı vb)	895,8	888,20	7,6
Emval ve tahrirat odalarında sarf olunan kırtasiye ve kazalara gönderilen sicil bahası	1132	17009,07	10453,07
Akçe vaz olunmak için torba masrafı	150		
Ayan konağının tamirat masrafı	1474		
Bursa'da kâin tekke ve zaviyeye verilen	3800		
Bursa'da sakin muhacirin misafirlere mahiye	5643,5	30136	22547,5
Bursa da ikamet eden vüzerâ misafirlere ba sened-i makbuz maaş	1945		
Toplam	15040,3	48033,27	32992,97

Kaynak 1: ML MSF. d. 3936, 2: ML. MSF. d. 4168, Değişim: (2) - (1)

- 13 Masraf defterine, Ağustos ayı askeri harcamalarının toplam değeri olan 10300 kuruşluk masraf; yüzbaşı (1x500), mülazım (1x200), kır karakol ağası (1x250), kır karakol serdarı (1x250), süvari neferatı (140x30) ve piyade neferatı (70x60) ile sancak derunundaki 10 kişilik ayana ödenen masraf şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla bir çeşit askeri organizasyonun taşradaki boyutlarını ifade edilen bilgiler kaydedilmiştir. Nisan ayı masraflarına ise, sadece harcamaların toplam değer kaydedilmiştir. Masraf defterlerinde "mürur ibar eden" askeri şahane veya redife yapılan harcama kayıtları da vardır. Ancak bu kayıtlar genelde de diğer başlığı altında verdiğimiz nadiren de bağımsız masraf şeklinde ayrı kaydedilmiştir. Miktar olarak yüksek değildir. O nedenle, defter kayıt şekli esas alınarak, askeri istihdam masraflarına dâhil edilmemiştir.
- 14 Masraf defterindeki Nisan ayı harcama kalemleri tablodaki gibi ayrı ayrı kaydedilmiştir. Ağustos masrafları ise, Nisan ayına göre daha düzenlidir. Ve de tablodaki 17009,07 kuruşluk masraf, masrafı vaka olarak kaydedilmiştir. Ancak tabloda görüldüğü üzere Nisan ayı ilgili sütündeki harcama kalemlerini içermektedir.

Bursa sancağı masraf defterinde bu harcamaların hangi kaynaktan karşılandığına dair bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak defter kaydı ve masrafları yapan birim, 10 üyeli Bursa merkezde toplanan sancak meclisidir.

Eskişehir:

Eskişehir sancağı merkez kazası Bilecik'tir. Eskişehir sancağına bağlı 9 kazadan birisidir. Aşağıda Bilecik merkez kazasının harcama kalemleri tablo 11,12 ve 13'te verilmiştir. Tabii kazaların ilgili harcamaları ise, maddeler halinde sıralanmıştır.

Tablo 11: Eskişehir Sancağı Merkez Bilecik Kazası Sivil İstihdamlar

	Teşrinievvel (1)	Kânunuevvel (2)	Mart (3)	Değişim
Kaymakam	7200	7200	7200	-
Mal kâtibi	1500	1500	1500	-
Tahrirat kâtibi	1000	1000	1000	-
Mal kâtibi refiki	600	600	600	-
Tahrirat kâtibi refiki	600	600	600	-
Mukayyit	300	300	300	-
Mukayyit	125	125	125	-
Karantina Memurları	775	775	775	-
Defter/sandık emini	-	200	200	200
Nazırı defteri nüfus	-	-	125	125
Toplam	12100	12300	12425	325

Kaynak 1: ML MSF. d. 6080, 2: ML MSF. d. 6245, 3: ML MSF. d.7316, Değişim (3)-(1)

Kaza idarelerinde;

- Kâtip (ilk iki ayda Mihaliççık ve Karahisarınallı dışında tüm kazalarda vardır. Mart 1262 de bu kazalarda da tesis edilmiş.)
- Mukayyit (ilk iki ayda Mihaliççık ve Karahisarınallı dışında tüm kazalarda vardır. Mart 1262 de bu kazalarda da tesis edilmiş)
- Defter emini (sadece Eskişehir'de teşrinievvel harcamalarında var. Kânunuevvel ve Mart ayı harcama kayıtlarında yoktur)
- Karantina müdürü (sadece Eskişehir'de teşrinievvel harcamalarında var. Kânunuevvel ve Mart ayı harcama kayıtlarında yoktur.

Tablo 12: Eskişehir sancağı Bilecik kazası askeri harcamaları

Askeri görevli	Teşrinievvel (1)	Kânunuevvel (2)	Mart (3)	Değişim
Umuru zaptiye ve tahsiliye	7521,3	4920	4660	2861,3
Derbentçi	370	360	360	10
Piyade	370	360	300	60
Tımarlı süvari	-	-	-	
Toplam	8261,3	5640	5300	2961

Kaynak 1: ML MSF. d. 6080, 2: ML MSF. d. 6245, 3: ML MSF. d.7316 Değişim (3)-(1)

Kazalardaki askerî harcamalar;

- Derbentçi: Eskişehir, Söğüt, Seferihisar, Göynük de “derbentçi” adıyla yapılan harcama kalemi her üç ayda da aynıdır.
- Piyade ve süvari: Mihalççık ve Karahisarınallı da ilk iki ayda vardır. Ancak Mart 1262 tarihli masraf defterinde yoktur.
- Seyitgazi, İnönü, Karacaşehir de ise, her üç masraf defterinde de askeri nitelikte değerlendirilecek bir harcama kaydı bulunmamaktadır.

Tablo13: Eskişehir sancağı Bilecik kazası diğer grubu harcamaları

	Teşrinievvel (1)	Kânunuevvel (2)	Mart (3)	Değişim
Masarıfatı müteferrika ¹⁵	88,5	86	266	177,7
Postahane mukataa ödemesi	-	19800	-	19800
Toplam	88,5	19886	266	

Kaynak 1: ML MSF. d. 6080, 2: ML MSF. d. 6245, 3: ML MSF. d.7316 Değişim (3)-(1)

Tabi kazalardaki masarıfatı müteferrika harcamaları içinde:

- Kırtasiye masrafı(mürekkep, kâğıt, kalem, defter, zarflık kâğıt, torba ücretleri)
- Akçe irsali masraf (görevlinin harcırahı ve bargir ücreti)
- Hapishaneye yapılan harcama(zeytin bahası)
- Karantina masrafı(sadece Eskişehir’de) vardır.

15 Masarıfatı müteferrika harcama kalemi içinde: Teşrinievvelde, mahpushane zeytin, evrakı hıfz için torba, kira haneye mefruşat masrafı vardır. Kânunuevvel içinde; mahpushane zeytin, mal sandığına sandık ve kilit, sandık odasına hasır bahası vardır. Mart ayı içinde: kırtasiye(250) ve hapishaneye yapılan zeytin bahası(16) vardır.

Ancak Eskişehir sancağı genelinde diğer grubu harcamalarının yükselmesinin nedeni, postahane mukataası için yapılan ödemeler olmuştur. Defterde bu ödeme; “60 senesi Mayıs ayında hazineden gönderilen ilmühabere mahsup icra buyrulmuş meblağ” şeklinde gösterilmiştir. Bilecik merkez dışında Söğüt (23400), Eskişehir(21600), Seferihisar(14400), Göynük(15300) Seyitgazi (23400)de ödeme yapılmıştır. İnönü, Karacaşehir, Mihaliççık ve Karahisarınallı kazalarını ise bu ödemeye dair bir kayıt yoktur.

Eskişehir sancağının üç aylık masrafının finansmana kaynakları ise şunlardır:

- Teşrinievvel 1260: toplam 25774 kuruş kazaların emval vergisinden karşılanmış
- Kânunuevvel 1260: toplam 139300,5 kuruştur. Bunun 80350,5 kuruşu 1260 senesi emvalinden 58950 kuruşu 1259 senesi emvalinden ödenmiştir.
- Mart 1262: toplam 32429 kuruş livanın 1262 senesi mal cizyesinden karşılanmıştır.

Masraf defterini kaydeden ve ödemeyi yapan ise, 13 üyeli sancak meclisidir.

Kütahya:

Kütahya sancağı merkez kaza (Kütahya) sivil istihdam ve askerî harcama ile tablo 14 ve 15'te verilmiştir. Tabi kazaların ilgili harcamaları ise, maddeler halinde sıralanmıştır. Diğer grubundaki harcama kalemleri ise, defterde sadece toplam değer olarak ifade edildiğinden dolayı tablo haline dönüştürülemediği.

Tablo 14: Kütahya Sancağı Kütahya Merkez Kazası Sivil İstihdamlar

	Mart 1261 (1)	Şubat 1261 (2)	Değişim
Kaymakam	9000	9000	-
Kâtipler	3050	3050	-
Nüfuz nazırı ve mukayyit	275	175	-100
Karantina memurları	2380	1880	-500
Kirahane müdür	-	18500	18500
Sandık emini	200	170	30
Toplam	14905	32775	17870

Kaynak 1 ve 2: ML. MSF. d 6576, Değişim: (2)-(1)

Kütahya merkezdeki memur harcamalarında 1261 senesinin 12 ayı geldiğinde % 83 oranında bir artış olduğunu göstermektedir. Ancak bu artış nedeni,

tabloda görüldüğü üzere yeni memur görevlendirmesi ya da maaş artışından kaynaklanmamıştır. Tam aksine kaymakam ve maiyetindeki kâtipler dışındaki görevli maaşlarında düşüş vardır. Artışın nedeni kirahane masrafından kaynaklanmıştır.

Kaza idareleri: sancak genelindeki 15 kazada;

- Müdür Kâtibi,
- Mukayyit,
- Sandık emini vardır.
- Kirahane Müdürü (sadece Uşak, Gördes, Kula'da)
- Karantina memuriyeti tabi kazalarda yoktur.

Tablo 15: Kütahya merkez askeri istihdam¹⁶

	Mart 1261 (1)	Şubat 1261 (2)	Değişim
Derbentçi	6000	6000	-

Kaynak 1 ve 2: ML. MSF. d. 6576 Değişim: (2)-(1), Kazalardaki askerî harcama;

- Derbentçi: Uşak, Gördes, Şeyhli, Egriyüz, Kula, Çay, Baklan Tankırı, Banaz'da Ayrıca Uşak hariç diğer tüm kazalarda derbentçi harcama kaydı aynıdır. Uşak'ta derbentçi (720 'den 480'e) masraf miktarında % 41'lik bir düşme söz konusudur.
- Simav, Danişmentli, Soma, Dağordu, Göklerde askeri harcama kaydı yoktur.

Kütahya sancağının 1261 senesi Mart-Şubat aylarını içeren bir senelik masraf toplamı: 365214,22 kuruştur. Bunun 190459,13 kuruşu 1260 senesi emvalinden 174756,9 kuruşu 1261 senesi emvalinden karşılanmıştır. Bu harcamayı yapan, kaydeden ve ödeyen ise, 12 üyeli Kütahya Sancak Meclisi olmuştur.

Sonuç

Bir Eyalet Üç Sancak Özelinde Taşradaki Devletin Görünürlüğü

1. Sivil İstihdamlar ve Askerî Organizasyon Açısından Taşradaki Devletin Formatı

Hüdavendigâr eyaleti üç sancağı özelinde ML. MSF. d. defterlerinden elde

¹⁶ Kütahya sancak merkezindeki askerî istihdam konusunda sadece derbentçi kaydı ve masrafı vardır. Bunun dışında bir ayrıntı kaydedilmemiştir. 12 ay içinde söz konusu olan masraf dair, bir değişim kaydı da yoktur.

ettiğimiz yukarıdaki veriler; sivil istihdamlar bağlamında Tanzimat'ın ilk altı yılı içindeki görünürlüğü ile ilgili şu görüntüyü ortaya çıkarmaktadır:

- İlk iki yılda 2. Mahmut'un kurum ve kadrolarının korunduğu ve sürdürüldüğü,
- Tanzimat devletinin inşa süreci, sancakların merkez kazası lehine gelişim gösterdiği. Nitekim tablo 2,3,4 masrafların miktarı ve tablo 8,11ve 14'te ki sancak merkezi kazada karşımıza çıkan kaymakam, kâtipler, defter nazırlığı, mukayyit, karantina memurları gibi kadrolar bu yapının bir göstergesidir.
- Bununla birlikte sancakların tabi diğer kazalarında kâtip ve mukayyitin neredeyse standart daimi kadro haline dönüştüğü,
- Yine, sadece askeri örgütlenmenin görüldüğü (Mihalıççık, Tirilye gibi) kazaların artık idari ünite haline dönüştürüldükleri anlaşılmaktadır. Bu da şüphesiz Tanzimat devletinin idari açıdan ilk altı yıl içinde tüm kazalara nüfuz ettiği anlamına gelir. Üstelik ilgili memurların maaş miktarlarında da bir artış gözlenmemektedir.
- Diğer yandan, masraf artışında önemli paya sahip olan, karantina, kirahane ve ihtisap vb. diğer kurum ve memuriyetlerin masraflarında, niteliksel ve niceliksel açıdan bir sınıra ulaşıldığı görülmektedir.¹⁷

Askeri organizasyon açısından ise, harcamaların belirli seviyede tutulması ve merkez ve tabi kazalardaki mevcut askeri istihdamları esas alındığında şöyle bir yapının varlığı ortaya çıkmaktadır;

- Sancak merkezi kazalarda yüzbaşının ya da mülazimin başkanlığında görev alanı zaptiye ve tahsiliye olan zaptiye neferatı,

17 Nitekim Bursa karantina idaresi; müdür, kâtip, ser kâtip, tabip, beş gardiyan, Bursa Çekirge de tahaffuzhane müdür ve müdürü marifeti ile yapılan masraf kaydı. Kazalarında ise, müdür, kâtip, icar-ı karantina, gardiyan bazen tabip, kolcu, yoklamacı, niğabban masraf kaydı yazılmıştır. Eskişehir de sadece Eskişehir ve merkez Bilecik'te karantina var. Diğer kazalarda yok. Söz konusu olan masraf Bilecik'te, müdür, kâtip tabip ve iki gardiyana ait masraf, Eskişehir de aynı memur sayısına ilave bir gardiyan masraf kaydı daha kayıttır. Kütahya da merkez kaza dışında karantina kaydı yoktur. Söz konusu kayıta toplam masraf olarak verilmiştir. İhtisap memurları ise, ne Eskişehir ne de Kütahya sancağında vardır. Sadece Bursa merkez ve tabi kazalardan, Bandırma, İznik Kırmastı Erdek, Edincik, İnegöl, Mihalıç, Yeni Şehir Bursa, Gölpazarı Gemlik ve Lefke de bulunmaktadır. İhtisap memurları deyince müdür, kâtip, kolcu tüm kazalarda ortak iken, Mihalıç 'ta ayrıca tahsildar ve dükkân icar masrafı da kayıttır. Kirahane; Bursa da; merkez dışında İznik, Edincik, Mihalıç kirahane kaydı ulunmaktadır. Müdür, sürücü, seyis, ücretleri, bargir masrafı, hayvanların su ve yem bahaları kayıttır. Eskişehir de; ne merkez ne de tabi kazalarda yoktur. Kütahya da, merkezle birlikte Uşak, Kula ve Gördes'te kirahane bulunmaktadır. Ancak ayrıntı verilmemiştir.

- Kazalarda bir çeşit karakol görevi yapan derbentçiler bulunmaktadır ancak tüm tabi kazalarda derbentçi kaydı ve masrafı bulunmamaktadır.
- Yine her üç sancakta da askeri nitelikte masraf kaydı olmayan kazaların varlığı söz konusudur.
- Buna karşın sancak merkezinde isim çizelgeleri kayıtlı olan ama masraf kaydı bulunmayan tımarlı sipahiler karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla askeri görünürlük bağlamında karşımıza çıkan bu yapı; Tanzimat devletinin ilk altı yıl içinde tam anlamıyla taşraya nüfuz edemediği ve tımarlı sistemin varlığını koruduğu yorumuna neden olmaktadır.¹⁸

Bununla birlikte her üç sancakta da, bir anlamda devletin kimliğinin tezahürü niteliğindeki esas kurumun, taşra meclisleri olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, Bursa'da 10 Eskişehir'de 13 ve Kütahya'da 12 üyeli sancak meclisleri, masraf defterlerini de düzenleyen kurumdur. Aynı şekilde harcamayı yapan ve harcamanın finansman karşılığı olan vergiyi toplayan bir icra organı hüviyetindedir.

2. Tanzimat Devletinin İşlevi: Rolü

Sancak meclisleri ile idarî ve askeri organizasyon açıdan yukarıda işaret edilen istihdamların görev alanı esas aldığımızda, Tanzimat devletin ilk altı yıl içindeki önceliklerini şu dört noktada toplandığı görülür;

- 1) Gelirin toplanması ve kaydedilmesi ve harcamaların yapılması,
- 2) Nüfusun kayıt ve kontrolü,
- 3) İç güvenlik,
- 4) Sağlık,

Ne var ki bu dönem devletini, sadece bu işlevler temelinde değerlendirmekte eksik olacaktır. Nitekim defter verilerinden “diğer” başlığı altında topladığımız harcamalar devlet işlevlerinin daha geniş bir çerçeve de gerçekleştiği anlamına

18 Bursa da askeri harcamanın olmadığı 9 kaza vardır. Aynı şekilde 21 kazanın 12.de de Derbentçi bulunmamaktadır.

Eskişehir de: merkez Bilecik'te mülahız başkanlığında zaptiye neferatının isim ve maaş çizelgesi verilmiştir. Mülahız maaşı 160 neferatın 140 kuruş. Seferihisar, Karacaşehir ve İnönü'de derbentçi yok. Derbentçi ve piyadelerin maaşı kişi başı 60 kuruş. Mihalışçık'ta önce sadece piyade (4x90=360) 2 piyade(2x40=80) var.

Kütahya da ise, 15 kazadan merkez dışında Kula, Çay, Tankırı, Banaz, Egriyüz, Sincan Gördes Uşak kazalarında derbentçi bulunmaktadır. Ancak ilgili kayıt, neferatın isim ve maaşlarını ayrı ayrı değil sadece aylık toplam masraf şeklinde gösterilmiştir.

gelir. Bu bağlamda elimizdeki veriler, taşrada devlet ne yapar sorusunun da cevabı olacaktır. Şöyle ki;

1) Ekonomik işler ve hizmetler:

- Kirahane, postahane, tersane, boyahane vb. işletmeler
- Akçe ve aşar vb. gelirlerin nakil işlemleri(bargir ücretleri, harcırahlar vb.),
- Merkezin talebi ile sancaklardan merkez adına yapılan ödemeler (mesela Eskişehir sancağında 1260 kânunuevvel masraflarını yüzde 82,9 artıran posta mukataası için mültezimlere ödeme yapılmıştır.)
- Bölgeden geçen askerlere (asakiri şahane ve rediflere) yapılan çeşitli yardımlar (ekmek, katık, yem),

2) Bursa örneğinde görüldüğü gibi, Vüzera vb. üst düzey yöneticilere muhacirine ve misafirlere yapılan yardımlar ve çeşitli ödemeler

3) Sosyal yardım hizmetleri:

- Tekke zaviyelere yapılan yardım
- Yoksulların defin yardımı

4) Yatırım hizmetleri:

- Yol, köprü, konak, yeni kadrolar için tesis edilen ofislerinin tamirat ve donatım masrafları,
- Tarımsal üretimi artırmak için halkın tohumluk, iane ve kredi ihtiyacını tespit etmek için yürütülen sayım çalışmaları.¹⁹

5) Cari hizmetler: bürokratik işlemler ve bu bağlamda yapılan kırtasiye vb. harcamalar ve görevlendirmelerdir.²⁰

Dolayısıyla masraf defterlerinde sancak/kaza “gideri” olarak karşımıza çıkan tüm bu kayıtlar, gerçekte devletin taşradaki inşa bedelidir. Finansmanı da yine taşranın vergi gelirlerinden sağlanmıştır. Fakat ilk altı yılda görünür hale gelen bu devlet, ne kadar yenidir? İşte bunu söylemek zordur.²¹ Ne ki gelir ve giderin ve nüfusun kayıtlar/kontrolü açısından bir mesafe kaydedildiği de açıktır.

19 Eskişehir sancağında köylüye iane tohumluk yardımı için yapılan hazırlıklar için bkz. BOA. ML. MSF d. 7478 ve BOA. ML. MSF d.7578.

20 Ancak masraf defterlerinde herhangi bir eğitim masrafı bulunmamaktadır.

21 Mesela ilgili masraf kalemlerini karşılaştırmak için bkz. Cafer Çiftçi “18. yy.da Bursa Halkına Tevzii Edilen Şehir Masrafları” *U.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/6, 2006-1, s. 67-86.

Kaynaklar**Arşiv Kaynakları**

ML. MSF. d: 3936,7478, 7578,6576, 6080,6245,7316,4168.

Makale ve Kitaplar

Başbakanlık Arşiv Kataloğu, İkinci Baskı, İstanbul 2000.

Çadircı, Musa *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, İmge Yay. Ankara, 2007.

Çiftçi, Cafer, “18. Yy.da Bursa Halkına Tevzii Edilen Şehir Masrafları” *U.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/6, 2006-1, s. 67-86.

Efe, Ayla, “Tanzimat Devleti, İmar-ı Mülk ve Tebaa Politikaları ve Bir Sancak” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38,Ağustos 2016, s. 1-13.

Findley, Carter V. “Tanzimat” *Türkiye Tarihi, Modern Dünyada Türkiye 1839-2010*, (Ed.) Reşat Kasaba, Kitap Yay., İstanbul, 2011,s. 37-71